

19. VE 20. YÜZYILLARDA YAŞANAN GÖÇLERİN TÜRK MALİYE TARİHİ AÇISINDAN ANALİZİ

Ali Rıza GÖKBUNAR*

Özet:

İnsanlık tarihi bir bakıma göçler tarihidir. Büyük göçler ve nüfus hareketleri yeni medeniyetlerin habercisi olmuştur

Ekonomik, sosyal veya siyasal neaenterde yaşanan göçler insanlık tarihinin akış seyrini derin bir biçimde etkileyen hatta yönünü değiştiren önemli faktörlerden birisidir. 19. yüzyıla kadar göçlerin ana nedenleri "iklimde meydana gelen geçici veya sürekli değişim", "savaşlar" ve "kullanılabilen topraklardan yeterli miktarda besin maddelerinin üretilmemesi" iken, günümüzde göçler "işgücü transferi", "siyasal baskı", "daha iyi yaşam koşullarına ulaşma" gibi nedenlerle olmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başlarında, "vergi, tarımsal üretim, ticaret ve askeriye" için nüfusun korunması ve artırılması nüfus politikalarıyla şekillendirilmiştir.

Bu çalışmada 19. yüzyıl ortalarından Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarına kadarki dönemde yaşanan göçlerin mali yapı üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vergileme, nüfus hareketleri

ANALYSIS OF THE MIGRATIONS HAPPENED THE 19TH AND 20TH CENTURIES FROM PERSPECTIVE OF THE TURKISH FINANCE HISTORY

Abstract:

Human history can be considered as the history of migration. Large migrations and population movements are usually the sign for new civilizations.

Migrations due to the economic, social, and political reasons affect the course of human history and sometimes even become one of the main factors to determine it. Permanent or temporary climate changes and not being able to harvest enough foods from the available arable lands are the main factors of the historical migrations. However, in the modern times, reasons such as labor

* Yrd. Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksek Okulu, alirizagokbunar@bayar.edu.tr

movements, political oppressions have become the main determinants of migrations.

During the 19th century and earlier 20th century, for taxes, agricultural production, merchandise trade and even for the sustaining of the army, the Ottoman State heavily used population movements policies to protect and increase population.

This study investigate the both negative and positive effects of population movements in the period starting from mid 19th century to the early Republican era on the structure of Turkish public finance system.

Keywords: Taxation, population movements

GİRİŞ

İsteğe bağlı veya zorunlu uluslararası insan göçü, tarihin her döneminde rastlanan ve günümüzde de devam ederek sosyal, kültürel ve ekonomik değişimlere neden olan yaygın bir olgudur. Savaş, sel, yangın ve deprem gibi felaketler, refah ve istihdam arayışı gibi ekonomik nedenler ile baskılardan kurtulma gibi siyasal nedenler geçmişte olduğu gibi günümüzde de nüfus hareketlerine ve göçlere yol açmaktadır (Küçükcan, 2003: 47).

Göç çoğu zaman yer değiştiren kitleler için psikolojik olarak olumsuz bir etki olarak algılanmaktadır. Göç edilen ülkelerde kamu harcamaları, işsizliğin artışı gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bazen de göçler, göç edilen ülke için sermaye ve girişim kaynağı olabilmektedir. Örneğin, varlıklı ve nitelikli insan göçü nedeniyle Amerika'da göçmenlerin ülke ekonomisine önemli kazanımları olmaktadır (Karpas, 2003: 9). Benzer şekilde Almanya'da 20. yüzyılın ortasında savaşın olumsuz etkilerinin giderilmesinde başarılı ekonomi politikalarının yanı sıra ülke dışından gelen insan gücünün de önemli olumlu etkileri olmuştur. Bu beşeri sermaye, Sovyetler Birliği hakimiyetine giren Doğu Almanya ve Çekoslovakya'dan kaçan 12 milyon nitelikli işgücü ve girişimci göçmenlerle genellikle niteliksiz iş alanlarında istihdam edilen Türkiye gibi ülkelerden "misafir işçiler"den oluşturulmuştur. Siyasi baskılar ve servetlerine el konulmasıyla ülkelerinden kaçan Malezyalılar Singapur'u, Şanghay'dan tüm birikimlerini bırakarak kaçan Çinli göçmenler de Hong Kong'u dünyanın ekonomik merkezlerinden biri yapmışlardır (Kaleağası, 2004).

19. yüzyıl ortalarından itibaren önemli bir nüfus kaybı yaşayan Osmanlı Devleti, emek gücü ihtiyacını göçleri teşvik eden politikalarla gidermeye çalışmıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru Kafkaslar, Kırım ve Balkanlar'dan milyonlarca göçmenin ve Ege Adaları'ndan binlerce Rum'un Anadolu'ya göç etmesi gerekli istihdamı sağlamış, ülke ekonomisine olumlu etkilerde bulunmuştur.

Göçlerin neden olduğu geniş boyutlu ve derin değişimler ekonomik ve sosyolojik araştırmaların en önemli konuları arasında yer almakla birlikte mali yönünün de incelenmesi önemlidir. Bu çalışmada 19. yüzyıl sonunda Osmanlı Devleti'ne yönelik, 20 yüzyıl başlarında da Osmanlı Devleti'nden çeşitli ülkelere yapılan uluslararası zorunlu göçlerin mali yapıya etkileri incelenmiştir.

I) GÖÇ VE MALİ YAPI İLİŞKİSİ

Günümüzde göçler, göç veren ve göç alan ülkelerin refah düzeyleri arasındaki farklardan kaynaklanmaktadır. Gelir düzeyi yüksek, düşük çevre kirlilik düzeyi ve çekiciliği bulunan bir ülke¹ göçmen talebiyle karşılaşmaktadır. Göçmenler ulusal düzeyde maaş ve ücretlerin sabitlenmesi ve kârların artmasına yol açabilmektedirler. Göç veren ülke açısından göçün etkisi istihdam olanaklarının azalması ve işçilik ücretlerinin artması ile kendini gösterebilmekte, bu durum dışsal etkiler yaratan kentsel alanlar veya endüstrilerdeki üretimi de kapsayacak şekilde o ülkedeki üretimi azaltabilmektedir (Sandmo-Wildasin, 1999: 40-41).

Uluslararası göç, göç veren ve göç alan ülkelerde fiyat faktörünü etkileyerek ülkelerin üretkenlik düzeyini değiştirir. Uluslararası göçün ekonomik boyutu göç veren ve göç alan ülkede mali sorunlara neden olur. Bu etkinin nedeni, göç veren ve göç alan ülke hükümetinin göç öncesi/sonrası uyguladığı gelir dağılımı politikasının sonucudur (Michael-Hatzipanayotou, 2004).

Göçlerin başlıca mali nedenleri ise şunlardır:

Vergi oranlarının ve yükünün yüksekliği,²

Ülkedeki gelir dağılımının bozukluğu³:

Günümüzün modern refah devletlerinin en tipik özelliği, gelirin zenginden yoksula doğru hem para olarak hem de aynı olarak yeniden dağıtımıdır. Bu durum, özellikle yeteneksiz, işsiz göçmenler için refah devletini çekici hale getirmektedir. ABD'deki yabancı uyruklu ailelerle ilgili verilere göre, ailelerin % 10'u, 1990 yılında kamu yardımı için göç etmişler ve bu aileler ABD'deki bütün ailelerin sadece % 8'ini oluşturmasına rağmen toplam kamu yardımlarının % 13'ünü almışlardır (Razin-Sadka-Swage, 2002:167).

Diğer ülke ve bölgelerdeki (özellikle Federe Devletler'de) vergi muafiyetlik ve istisnalarının yüksekliği.

Diğer yandan göç alan ülkelerde göçmenler yeni bazı mali sorunların ortaya çıkmasında neden olabilmektedirler. Bunlar (Michael-Hatzipanayotou, 2004; Michael, 2003:401; Razin-Sadka-Swage, 2002: 167):

- Göçmenler, vergi gelirlerini artırarak göç alan ülkenin tam kamusal mal arzını artırma yeteneğini artırır.
- Uluslararası göç kamusal malların (sağlık, eğitim v.b.) tüketim payını etkilerken, tam kamusal malların (ulusal savunma, diploması v.b.) tüketimini etkilememektedir.
- Göç alan ülkeler, göçmenler nedeniyle sağlık, eğitim gibi hizmetlerinde oluşan maliyet yüklemesi nedeniyle ve kamusal hizmetlerin aksamadan sürdürülebilmesinde göçmenlerin vergi yoluyla katkıları yeterli düzeyde olmadığı durumlarda, yerleşik halktan daha fazla vergi toplamak zorunda kalabilmektedirler.
- Göç veren ülke açısından kamu gelirlerinin azalması da tam kamusal malların tedarikinin oluşturulması yeteneğini zorlaştırabilmektedir.
- Vergilendirme ile yeniden dağıtım üzerinde göçün iki çelişkili etkisi vardır.

i) Vergi-transfer sisteminden net yarar sağlayan düşük gelirli göçmenler, daha yüksek vergiler ve transferlerin uygulanmasından dolayı düşük gelirli yerli seçmenlerin kayırılmasına yol açarlar.

ii) Göçmenler, kamu harcamalarının karşılığı olarak bu faydayı bölüşürler bu nedenle yeniden dağıtımda yerli nüfus daha fazla maliyetle karşılaşır.

Daha yüksek gelir elde etme kabiliyetine sahip çalışanlar göç ettikleri ülkelerde genellikle uygun ortam olduğu için daha verimli çalışabildiklerinden dünya hasılasının değeri artacaktır (Bucovetsky, 2003: 250-251). Göçlerin mali yapı üzerindeki olumlu etkileri:

- Göçmenler göç ettikleri ülkelerin vergi oranları üzerindeki değişikliklere neden olurlar. 1974-1992 yıllarında 11 Avrupa ülkesinde yapılan bir araştırmada, söz konusu ülkelerin işgücü üzerindeki vergi yükünün toplam nüfusun dışındaki göçmenlerin payı ile azaltıldığı tespit edilmiştir. Ancak düşük eğitim düzeyine sahip göçmen nüfusunun artışı ile düşük vergi oranları ortaya çıkmakta, buna karşın orta ve yüksek beceri ve eğitime sahip göçmenlerin artışı ile de yüksek vergi oranları görülmektedir (Razin-Sadka-Swage, 2002: 169).
- Diğer yandan göçmenlerin ülke içersinde artmasıyla birlikte sosyal güvenlik sistemine fon girişi artar. Özellikle son yıllarda ülke nüfusunun yaşlı ve nüfusun yeterli düzeyde artmadığı ülkelerde, sosyal güvenlik kurumlarının faaliyetlerinin sürdürülebilmesi için yeni katılımcılara ihtiyaçları söz konusu olmaktadır. Bu ülkeler ülke dışından göçü teşvik etmek zorunda

kalmışlardır. Örneğın tüm istatistik ve araştırmalar, Almanya'nın hızla yaşlandığını, her yıl 200 bin göç alsı bile nüfusunun düşeceğini ve eriyeceğini göstermektedir. 1961 yılında kadın başına ortalama olarak 2,45 doğum gerçekleşirken, bu sayı 2000 yılında 1,36'ya düşmüştür. Aynı şekilde 1960/62 yıllarında ortalama ömür süresi erkeklerde 66/86 kadınlarda 72/39 yıl iken, bu sayı 1997/99 yıllarında erkeklerde 74/78'e kadınlarda 80/72 yıla yükselmiştir. Hiç göç almaması durumunda önümüzdeki 50 yıl içinde Almanya nüfusunun 59 milyon artacağı ileri sürülmektedir. Her yıl 200 bin kişilik göç alması durumunda ise bu rakamın 70 milyon olacağı öngörülmektedir. Çalışma yaşında olanların genel nüfustaki oranı gittikçe azalırken, emeklilik yaşındakilerin oranı da önümüzdeki 50 yıl içinde hemen hemen ikiye katlanacaktır. Bugünkü yaşam standardını ve sosyal güvenlik sistemini aksatmadan ayakta tutmanın tek yolu ise gerçekçi bir göç politikasının uygulanması olarak görülmektedir (Önal, 2004).

Günümüzde düşük ücret politikası, vergi oranlarının yüksekliği, ekonomik istikrarsızlık ve belirsizlik gibi ekonomik nedenlerle özellikle gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru beyin göçü yaşanmaktadır. Beyin göçü özellikle 1960'lı yıllardan itibaren giderek yaygınlaşmış olup, önce doktorlar, mühendisler ve sonra bilim adamları arasında yaygınlaşmıştır⁴.

Ülkemizde göçler hem mali hem sosyal yapıyı etkilemektedir. Özellikle son yıllarda çeşitli nedenlerle iç göç (deprem, sel gibi doğal afetler ve güvenlik sorunu) artmış, ancak endüstrileşmenin şehirleşmeye oranla ağır temposu, şehirlere akan iş gücünü işletmelerin emmesini engellemiştir. Bu nedenle şehre göç edenler belli bir uzmanlığa dayanan endüstri alanlardan ziyade geçici, uzmanlık istemeyen hizmetlerde istihdam edilmekte, marjinal sektör denilen seyyar satıcılık, ayakkabı boyacılığı ve kapıcılık faaliyetleri gibi verimli olmayan işlerle uğraşmaktadırlar. Bu durum açık işsizliğe ayrıca vergi toplanamayan kayıt dışı bir ekonomi oluşmasına neden olmaktadır (Hamit, 2004). 2003 yılı sonu itibarıyla, Türkiye'de çalışan her yedi kişiden birinin işportacı olduğu ve işportanın yıllık cirosunun 50 katrilyon lirayı aştığı ileri sürülmektedir (ATO, 2004).

II) 19. ve 20. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİNE YÖNELİK GÖÇLERİN MALİ YAPI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Devletlerin kuruluşu ve parçalanması gibi olaylar, çok kez büyük nüfus kütlelerinin yer değiştirmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti de bu şekilde kurulmuştur. Anadolu'nun Türkler tarafından fetih edilmesiyle birlikte büyük dalgalar

halinde başlayan göç hareketleri Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla sonuçlanmış, bu devletin parçalanmasından sonra da bu nüfus potansiyeli beyliklerde toplanmıştır. Daha sonra Anadolu'da Türk birliğini kuran Osmanlı Devleti de kuruluş yıllarında Anadolu'ya göç eden Türkleri yeni elde ettiği Rumeli topraklarına yerleştirmiştir (Halaçoğlu, 1997: 1-5). 16. ve 17. yüzyıl boyunca süren Celali İsyancıları⁵, uzun süren ve ağır kayıplar, verilen savaşlar gibi nedenlerle özellikle genç nüfus azalmış, dolayısıyla nüfus boşlukları durağanlığı ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Devleti 18. ve 19. yüzyıllarda girdiği savaşlardaki kayıplar, salgın hastalıklar, kıtlıklar gibi nedenle önemli nüfus kaybına uğramıştır.

- Veba salgınları, 1718 yılında Balkanlar, Anadolu ve Ortadoğu'da görülmeye başlamıştır. 1705-1835 yılları arasında meydana gelen salgınlarda (59 tanesinden sadece 35'i hakkında ölüm oranıyla ilgili bilgiler söz konusudur) tahmini 862 bin kişi veba hastalığından ölmüştür (Panzac, 1997: 118).

Tablo: 1
1705-1835 Yılları Arasında Görülen Veba Salgının Sonuçları

	Veba Hastalığının İlk Görüldüğü ve Bittiği Yıllar	Veba Hastalığından Ölenler (Tahmini)
İstanbul	1705-1836	400.000
Selanik	1713- 1837	57.000
İzmir	1709- 1837	113.000
Halep	1729-1827	70.500
İskenderiye	1759-1835	34.000
Kahire	1759-1835	188.000
Tahmini Toplamı		862.500

Kaynak: Panzac, 1997: 182-183.

- Kıtlıklar ağır nüfus kayıplarına neden olmuştur. Kıtlıklara sadece kötü hava koşulları veya zararlı böcekler gibi doğal nedenler değil, gıda maddeleri dağıtımını sekteye uğratan siyaset, yetersiz ulaşım ve savaşlar gibi faktörler de yol açmıştır (Quataert, 177: 2000). 1873-1875 yılları arasında Anadolu'da yaşanan kıtlık 150.000 kişinin ölümüne, toplu göçlere ve inanılmaz sefalete yol açmıştır (Kuneralp, 1990: 54).
- 19. yüzyılda yeni ulusçuluk hareketleriyle birlikte ortaya çıkan 1821 Yunan Ayaklanması, 1828-29 Rus-Türk Savaşı, 1853-56 Kırım, 1877-78 Rus-Türk Savaşı ile 1912-23 Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sonucunda milyonlarca insanın ölmesi Osmanlı nüfusunun azalmasına neden olmuştur.

Tablo: 2'deki sayılar, Osmanlıların verdiği ölüm kaybı hakkında düşük tahminlerdir. Ayrıca Müslüman askerlerin ve sivil ahalinin savaşın yol açtığı açlıktan, hastalıktan v.b. nedenlerden dolayı ölümleri de bu tabloda yer almamıştır (Bknz. Mccarthy, 1998: 373).

Birinci Dünya Savaşı sırasında, hem savaş alanlarında hem de savaş alanları dışında çok sayıda insan ölmüştür. 18. yüzyılın % 55'i ve 1800-1918 döneminin % 45'i savaşlarla geçmiştir. Bu savaşlarda muhariplerin yanında ve çok sayıda sivil insan da ölmüştür.

- Son olarak Osmanlı topraklarından Amerika kıtasına ve diğer ülkelere yönelik göçler toplam nüfusu azaltmıştır. Yaklaşık 1860 ile 1914 arasında bir milyonu aşkın Osmanlı uyruğu Yeni Dünya'ya göç etmiştir. Bunların % 80-85'i Hıristiyan'dı ve pek çoğu 1909'da, Osmanlı Hıristiyanlarının askere alınmasına dair yasa çıkartıldıktan sonra ülkeyi terk etmiştir (Quataert, 177: 2000).

Tablo :2
Osmanlı Devleti'nde Nüfus Kaybı

Savaş	Ölenler
Yunan Ayaklanması	25.000
Kafkas Savaşları 1827-28	Bilinmiyor
Kırım'dan Sürülme	75.000
Kafkasya'dan sürülme	400.000
Bulgaristan, 1877-78	260.000
Doğu Savaşı 1877-78	Bilinmiyor
Balkan Savaşları	1.450.000
Kafkasya 1905	Bilinmiyor
Doğu Anadolu 1914-21	1.190.000
Kafkasya	410.000
Batı Anadolu 1914-22	1.250.000
	5.060.000

Kaynak: Mccarthy, 1998, 373.

Osmanlı Devleti 1 Ocak 1857'de Meclis-i Tanzimat da teb'a nüfusunun artırmak amacıyla topraklarına yerleşmek isteyen Avrupalı ailelere izin verileceği ve

onların Osmanlı vatandaşı olarak kabul edileceğine ilişkin bir karar almıştır. 19 Şubat 1857 tarihinde de 14 maddelik bir Göç (Muhacerat) Nizamnamesi hazırlanmıştır. Bu düzenlemeye göre hangi din ve mezhepten olursa olsun herkesin Osmanlı vatandaşlığı kabul edilerek kendilerine bedelsiz arazi, vergi muafiyeti ve imtiyazlar verileceği ifade edilmiştir. Bu nizamname, Avrupa'nın yüksek tirajlı birçok gazetesinde ilan verilerek duyurulmuştur (Dündar, 2002: 50). Bu karar Osmanlı Devleti'nde önemli tartışmalara neden olmuştur. Dönemin önemli yazarlarından Parvus Efendi dış ülkelerden göçmen getirilmesini "...Türkiye'de çok toprak bulunmaktadır. Almanya ve İngiltere gibi topraklarının dörtte birinde tarım yapılan sanayi ülkeleri bir yana, Rusya'nın Avrupa kıtasındaki topraklarının yüzde 40'ı, Batı Hindistan topraklarının yüzde 35'i tarıma açıktır. Asya'daki Osmanlı topraklarında ise bu oran yüzde 2.8'dir...⁶. İşte tüm sorun toprağı işleyecek yeterli ve yetenekli işçinin nereden ve nasıl bulunacağıdır. Osmanlı nüfusu, Avrupa'da geliştirilen teknikleri uygulamak koşuluyla tarımı geliştirmeye yeteneklidir. Türkiye'ye gelecek göçmenler örnek bir tarım yöntemi uygularlarsa çok olumlu bir rol oynayabileceklerdir.. Ancak Türkiye böyle bir göç olayı gereksinimi içinde değildir. Asıl görev ülkeye yabancı çekmek değil, yerli halktan çiftçi yetiştirmektir..." şeklinde değerlendirmiştir (Parvus, 1977: 42-144).

Ancak 1862 yılından sonra Osmanlı Devleti'nin girdiği savaşları kaybetmesi ve çeşitli siyasal nedenlerle Kırım'dan, Balkanlar'dan ve Kafkaslar'dan 7.4 milyon mülteci Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Bu nedenle de Avrupalı göçmenlere yönelik politikalar uygulanmaktan vazgeçilmiştir (Karpat, 2003: 278).

Tablo: 3
1783-1914 Yılları Arasında Osmanlı Devletine Yönelik Göçler

Göç Edilen Yer	Yıllar	Sayılar
Kırım	1783- 1856	1.000.000
Kırım ve Kuban	1856 – 1862	450.000
Kırım ve Kuban	1867- 1914	350.000
Kafkaslar	1862 – 1865	1.500.000
Kafkaslar	1865 – 1900	1.000.000
Kafkaslar	1874 – 1877	125.000
Balkanlar	1877 – 1878	800.000
Balkanlar	1878- 1914	2.200.000
Toplam:		7.425.000

Kaynak: Karpat, 2002:130.

Diğer yandan Anadolu özellikle Batı Anadolu Bölgesi'nde, 1860 yıllardan sonra Adalı Rumların göçüne sahne olmuştur. Özellikle Anadolu'daki nüfusun keskin düşüşünün bir sonucu olarak ve anakaradaki artan ekonomik olanaklara karşılık fazla işgücüne sahip Ege ve Akdeniz'deki adalardan gelen Rumlar, küçük tüccarlar olarak Anadolu'nun sahil şeridindeki kasaba ve şehirlere yerleşmişlerdir. Başlangıçta Rumlar, Müslüman sakinlerin salgın hastalıklar yüzünden büyük oranda nüfusunun azaldığı veya yok olduğu köylere yerleştirilmişlerdir. Rumlar çiftçilikten ticarete, sonra da zeytin yağ ve sabun yapımında olduğu gibi gıda ürünlerini işlemeye başlamışlardır. Yüzyılın sonunda Batı Anadolu'daki Rumların sayısı küçük bir azınlıktan 1.2 milyona yükselmiştir (Karpat, 2002:125).

A) Göçlerin Ekonomik Yapı Üzerinde Etkileri

19. yüzyıl Osmanlı zirai ekonomik kaynak dengesinde emek kıt, toprak ise bol faktördür. 1831 yılı için Osmanlı Avrupası'nda kilometre kareye düşen nüfus 15.5, Anadolu'da ise 6.1'dir. Nitelik ve nicelik açısından kıt olan emek yanında sermayenin de kıt oluşu ziraat yapılabilecek önemli bir tarımsal alanının da atıl kalmasına yol açmıştır. Emeğin kıtlığı daha fazla toprak işlenmesine, sermayenin kıtlığı da teknik olanaklardan yararlanarak emeğin daha etkin kullanımına engel olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren oluşturulan kredi kurumları, örnek çiftlikler ve okullar ile ithal edilmeye başlanan zirai araçlar ve ülkeye gelen göçmenler Osmanlı Devleti'ndeki ekonomik etkenliği harekete geçirmiştir (Shaw-Shaw, 2000: 290).

1885-1912 yılları arasında fiyatlar sabit kalmış, altın rezervleri çoğalmış, üretim özellikle tarımsal üretim artmıştır (Karpat, 2003:120). Devletin kırsal kesime iskan olunan göçmenlere hane başına 70-130 dönüm arasında arazi verme politikası sonucu tarımsal işletme sayısında da önemli artışlar gerçekleşmiştir. 1873-1893 yılları arasında tarıma elverişli topraklarda % 41, tarım yapılan arazilerde de % 25 artış görülmüştür. Bu sayede hububat üretimi 1888 ile 1911 arasında % 51, tütün üretimi % 191, incir üretimi % 68, fındık üretimi % 217, ipek kozası üretimi % 122; tarım ürünleri ihracat değerinin tarım gelirlerine oranı 1889'da % 18, 1907'de % 22 ve 1913'de % 27'ye yükselmiştir. İhracat 1878-1879'da 839.6 milyon kuruştan 1907-1908'de 1.9 milyar kuruşa çıkarak % 100'lük bir artış göstermiştir (Shaw-Shaw, 2000: 290; Tezel, 1994: 75).

Osmanlı Devleti'nde yaşanan bu ekonomik gelişmeye etkin rol olan bu göçmenlere ise, 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması sonrasında gelen göçmenlere 10 yıl vergiden ve 25 yıl askerlikten muafiyet sağlanmıştır (Ağanoğlu, 2001: 264-269). Osmanlıya ilk gelen göçmenlere ev ve arazi dağıtımı yapılmıştır (Dündar, 2002: 49). 1869-70 yıllara gelen göçmenler ise, 16-60 yaş arası erkeklere uygulanan Yol İnşa Vergisi'nden bir yere daimi olarak yerleşip geçimlerini sağlayıncaya kadar; tüccarlar ve

sanatkarlardan alınan kazanç (temettuat) vergisinden küçük bir sermaye ile esnafılık yapan muhacirler, iskan tarihinden itibaren iki yıl boyunca; koyun ve keçilerden alınan ağnam resminden de belirli bir süre ve geliş tarihlerinden itibaren üç yıl öşür vergisinden muaf tutulmuşlardır. Devlet tarafından muhacirlere gösterilen bir başka kolaylık ise gümrük vergisi muafiyetiydi. Bu konuda 7 Mart 1914 tarihinde çıkarılan bir kanunla Rumeli'nin işgal altındaki yerlerinden göç etmek isteyen tüccarların yanlarından getirecekleri eşyalar gümrük vergisinden istisna tutulmuştur (Ağanoğlu, 2001: 264-269). Kısaca, bina, arazi, temettü, şahsi, ağnam (hayvan vergisi), öşür ve gümrük gibi vergilerde indirim yapılması ya da bir süreliğine bunlardan muaf tutulmaları sağlanarak göçmen ve mültecilerin yeni bir yaşam kurmalarını kolaylaştırmaya çalışılmıştır (Dündar, 2002: 195).

Tablo: 4
1887-1911 yılları Arasında Çeşitli Vergi Gelirleri Arasındaki Artış

VERGİ GELİRLERİ TOPLAMLARI (Milyon Kuruş)			VERGİ GELİRLERİNDEKİ % ARTIŞ			
	Temettü Vergisi	Aşar	Toplam V. Gelirler	Temettü Vergisi	Aşar	Toplam V. Gelirler
1887	46	430	1556			
1888	55	439	1571	19,6	2,1	1,0
1889	57	423	1618	23,9	- 1,6	4,0
1890	55	427	1588	19,6	- 0,7	2,1
1891	62	504	1667	34,8	17,2	7,1
1892	64	517	1705	39,1	20,2	9,6
1893	60	502	1698	30,4	16,7	9,1
1894	57	430	1650	23,9	-	6,0
1895	55	424	1597	19,6	- 1,4	2,6
1896	50	428	1605	8,7	- 0,5	3,1
1897	34	463	1744	- 26,1	7,7	12,1
1898	31	502	1763	- 32,6	16,7	13,3
1899	32	571	1809	- 30,4	32,8	16,3
1900	33	532	1766	- 28,3	23,7	13,5
1901	32	546	1816	- 30,4	27,0	16,7
1902	33	524	1853	- 28,3	21,9	19,1
1903	31	558	1970	- 32,6	29,8	26,6
1904	31	540	1904	- 32,6	25,6	22,4
1905	31	596	2031	- 32,6	38,6	30,5
1906	32	650	2165	- 30,4	51,2	39,1
1907	31	668	2454	- 32,6	55,3	57,7
1908	41	676	2583	- 10,9	57,2	66,0
1909	47	778	2769	2,2	80,9	78,0
1910	38	778	2908	- 17,4	80,9	86,9
1911	38	816	3116	- 17,4	89,8	100,3
1913	30	721	2920	- 34,8	67,7	87,7

Kaynak: Eldem, 1994:191.

Öte yandan göçlerle birlikte girişimci bir sınıf ortaya çıkmıştır. 1880 yılında İstanbul'da kurulmuş olan Ticaret Odası'nın kayıtlarında bu kent kadar ülkenin diğer yerlerinde de Türk Müslüman bir girişimci sınıf ortaya çıktığı ve 1880'den 1890'a kadar sayılarının giderek arttığı ve zenginleştiği görülmektedir (Karpaz, 2003:120).

B) Göçlerin Mali Yapı Üzerindeki Etkileri

1878'den sonra göçün etkileri belirgin niteliksel öğeler kazanmıştır. Göçmenlerin önemli bir bölümü, geldikleri ülkede yönetici sınıflara mensuptular. Bunlar ve aralarında özellikle normal pasaportlarıyla gelenler ya da mallarını elden çıkarmalarına izin verilmiş olanlar beraberlerinde yalnızca sınıflarının yüksek kültürünü, bilgi birikimini ve seçkinliğini değil, aynı anda zamanla toprak ve küçük girişimlere yönelik yatırıma dönüşen önemli bir sermaye de getirmişlerdir. Göçmenlerle birlikte Osmanlı Devleti'ne giren ana para miktarı düşük bir tahminle 5 milyon lira civarındaydı⁷.

Tarımsal ve diğer sanayi ürünlerinde artışlarla birlikte Osmanlı Devleti'nin vergi gelirlerinde önemli artışlar söz konusu olmuştur. 1887 yılı baz alınarak Aşar vergisi'nde meydana gelen artışlar incelendiğinde; 1891-1897 yılları arasında %15-20, 1900-1906 yılları arasında % 25-35, 1905-1909 yılları arasında % 50-55 ve 1910-1913 yılları arasında ise % 80'lere varan artışlar yaşanmıştır.

Diğer yandan vergi gelirleri içersinde temettü gelirlerinin 1887 yılına göre 1888-1913 yılları arasında % 30 oranında bir azalma görülmesine rağmen Aşar Vergisi gelirlerinde bu artış toplam vergi gelirlerinde de artışa neden olmuştur. 1887 yılına göre toplam vergi gelirlerinde % 50'lere yaklaşan bir artış yaşanmıştır.

Çoğu öşür olarak toplandığı için devlet gelirlerindeki artışlar tarımsal gelişimin de bir göstergedir. Aşağıdaki değerler üç farklı dönem için devletin gelirlerini ve harcamalarını göstermektedir (Karpaz, 2002:136):

Tablo : 5
1853 - 1911 Yıllarında Kamu Gelirleri ve Harcamaları

Yıllar	Brüt Devlet Geliri (Pound Sterlin)	Harcamalar (Pound Sterlin)			
		Ordu	Bürokrasi	Diğer Kamu Harcamaları	Toplam
1853/54	7.250.000	3.100.000	3.100.000	92.000	6.292.000
1859/60	9.712.000	4.100.000	3.300.000	78.000	7.478.000
1910/11	15.760.000	7.300.000	4.700.000	86.000	12.086.000

Kaynak: Karpaz, 2002:137.

Tablo: 5'de de devlet gelirlerinde 1953-54 yılları baz alındığında 1910-1911 yıllarında % 100 oranında bir artışın olduğu görülmektedir. Sonuç olarak diyebiliriz ki göçlerle birlikte boş olan ve ekim yapılmayan pek çok Rumeli ve Anadolu topraklarında tarımsal üretim canlanmış ve bu canlanma sonucunda vergi gelirlerinde özellikle tarım üzerinden alınan vergi gelirlerinde önemli artışlar söz konusu olmuştur.

Diğer yandan göçmenlere arazi dağıtımı, ekonomik hukuki ve siyasi sonuçlara neden olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra, geleneksel miri toprak rejiminin⁸ yerini özel arazi mülkiyeti rejimi almıştır ki bu da başlı başına köklü bir sosyal ekonomik değişimdir. Ana amacı devletin araziye daha sıkı kontrol altına alınmasını sağlamak olan 1858 Arazi Kanunnamesi aslında arazinin miriden mülke (yani özel mülkiyete) dönüşmesine yol açmıştır. Bu büyük sosyal devrimin kapılarının açılmasına yardım eden en önemli unsur göçmenlerdir. Çünkü onlara verilen arazi (ilk devirlerde yarı miri bir sistem vardı) özel mülkiyet olarak verilmiş veya kısa zamanda özel mülkiyete dönüştürülmüştür (Karpaz, 2003: 19).

III) 20. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ VE TÜRKİYE CUMHURİYETİNDEN GÖÇLERİN MALİ YAPI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

20 yüzyılda Osmanlı Devleti'nden diğer ülkelere dış göçler Bedel-i Askeriye⁹ Vergisi'nin 11 Ağustos 1909 kaldırılmasıyla başlamıştır. Bu tarihten itibaren Hıristiyan ve Yahudi Osmanlı vatandaşlarına askerlik yapma zorunluluğu getirilmiştir. Bu karara karşı ilk tepkiler "Kaşotlu Rum gençlerin İzmir, İstanbul ve Port Sait'e göç etmeleri", "Tarsus'daki Hıristiyanların askerlik muayenesine toplu olarak gelmemeleri" şeklinde görülmüştür. 1909 ve 1910 yıllarında çok sayıda gayrimüslim Osmanlı vatandaşı ülkeyi terk etmiştir. 1910 Ekim ayında İstanbul'da yapılan bir inceleme sonucunda İstanbul'daki asker adayı gayrimüslimlerin üçte birinin Amerika'ya göç ettiği belirlenmiştir. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Ermeni ve Yahudiler askerlik hizmetlerinden kaçma ve diğer ekonomik nedenlerle göç etmeye başlamışlardır (Gülsoy, 2000: 120-180).

Diğer yandan dini, siyasal, ekonomik çeşitli nedenlerle Osmanlı Devleti'nden 1860-1914 yılları arasında Amerika kıtasına 1.200.000 kişinin göç ettiği tahmin edilmektedir. Bunların yaklaşık 600.000'i Suriye ve Lübnan'dan, 150.000'i çeşitli yerlerden; geriye kalan bölümü ise Arnavutluk, Makedonya, Trakya ve Batı Anadolu'dan göç edenlerden oluşmuştur (Karpaz, 2003:285-291).

11 Eylül 1914 Tarihli "Ecnebilere Alınacak Temettü Vergisi Hakkındaki Muvakkat Kanun" ile aynı yılın ekim başından itibaren Osmanlı Devleti'nde ticaret ve sanat icra eden ve o zamana kadar vergiden muaf olan bütün yabancılar Temettü

Vergisi'ne tabi tutulmuşlardır (sadece İstanbul'da 15.000 kişi) (Eldem, 1994b: 28). 1914 yılından itibaren gayrimüslimlerin de Temettü Vergisi'ni ödemeye başlamaları da Osmanlı Devleti'nden göçü hızlandırmıştır.

Diğer yandan I.Dünya Savaşı'nın başlaması birlikte Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimler kitleler halinde ülkeyi terk etmeye başlamışlardır. 1912-1922 yılları arasında 1.465.158 olan Ermeni nüfusundan 140.000 kişi azalmış ve Ermeniler'in büyük bir bölümü Rusya ve ABD'ye göç etmiştir (Mccarthy, 1998: 136). 1926 yılında yapılan nüfus sayımına göre Anadolu'dan 626.954, Doğu Karadeniz'den 182.169, İstanbul'dan 38.458 ve Doğu Trakya'dan 256.635 kişi olmak üzere toplam 1.104.216 kişi Yunanistan'a göç etmiştir. Ancak bunların ne kadarının I. Dünya Savaşı ve ne kadarının daha sonra göç ettiği tam olarak bilinmemektedir. Ancak Lozan Antlaşması sırasında 30 Ocak 1923'te imzalanan Rum ve Türk Ahalinin Mübadelesi'nde Dair Mukavelename ve Protokol dahilinde 186.189 Rum'un Yunanistan'a göç ettiği bilinmektedir (Ağanöglü, 2001: 137).

A) Göçlerin Ekonomik Yapı Üzerindeki Etkisi

Ülkeye göç eden Rumlar, şehirli ve köylü olmak üzere bütün sosyal grupları temsil etmekteydiler. Aralarında çok miktarda doktor, avukat, banker, mühendis olduğu gibi devlet imtiyazlı idareler, banka ve anonim şirketlerde önemli yerlerde yöneticilik yapanlar mevcuttu. Aynı zamanda küçük sanatkarların önemli bir bölümü ve deniz taşımacılığı hemen hemen Rumların tekellerindeydi. Rumlar özellikle İzmir bölgesinde zeytincilik ve tütün ziraatında, bostancılık ve sebze üretiminde ilerlemiş ve ihtisas yapmışlardı (Eldem, 1994 b: 167-216).

Tablo: 6
Sermaye ve Emegın Milletler Yönünden Dağılımı (%)

Milliyet	Sermaye	Emek
Türk	15	15
Rum	50	60
Ermeni	20	15
Yahudi	5	10
Yabancı Uyruk	10	-
Toplam	100	100

Kaynak: Yetkin, 1994:354.

Kapitülasyonlar ve özel statüleri¹⁰ nedeniyle vergilerden ve askerlikten bağışık bulunan Levantenler ve Osmanlı Hıristiyanları banka, sanayi ve ticaret kurumlarının % 80'ine sahip bulunuyorlardı. 1913, 1915 yıllarına ilişkin Osmanlı Sanayi İstatistikleri'nde bu durum daha açık olarak görülmektedir (Yetkin, 1994: 354):

Rumlar ve Ermeniler daha çok şehirlerde ve tarım dışı sektörlerde çalışmaktaydılar. Yerli gayrimüslimler bir önceki bölümde de anlatıldığı gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ve iç ticaretinde, madencilik ve sanayi sektörlerinde Türklere göre çok daha önemli nispi payları ellerinde tutuyorlardı. Vilayet Yıllıkları'na (Salnameleri) göre, 1912 yılında İmparatorlukta iç ticaretle uğraşan 18.000 kadar işyerinin % 15'i Türklere, % 49'u Rumlara, % 23'ü Ermenilere ve % 19'u Levantenler ile diğer gayrimüslimlere aitti. Küçük zanaatkâr (Artizanal) dükkanlar da içinde olmak üzere 6500 kadar imalat iş yerinin % 12'si Türklere, % 49'u Rumların, % 30'u Ermenilerin, % 10'u da diğerlerine aitti. Doktor, mühendis, muhasebeci gibi 5300 kadar serbest meslek sahibinin % 14'ü Türk, % 44'ü Rum, % 22'si Ermeni'ydi. İstanbul, İzmir ve Trabzon gibi nüfuslarında gayrimüslimlerin önemli paya sahip olduğu kentlerde Türklere ticaret ve serbest mesleklerdeki payı daha da düşüktü. 1919 yılında Batı Anadolu'da çalışmakta olan 3.300 imalat sanayi işyerinin % 73'ü Rumlara ait olup, bu iş yerlerinde 22.000 işçinin % 85'i de gayrimüslimdi. 1922 yılında İstanbul'da dış ticaret işletmelerinin sadece % 4'ü, ulaştırma firmaların % 3'ü, toptancı mağazaların % 15, perakendeci mağazaların % 25'i Müslümanlara aitti (Tezer, 1994:98).

Tablo: 7'de görüldüğü gibi özellikle Batı Anadolu ve Marmara Bölgeleri'nde nüfus kaybı % 44'ler düzeyindedir. Ülke nüfusunun azalması özellikle de Türkiye'de gayrimüslimlerin sayısının kısa bir süre içinde önemli miktarda azalmasının ekonomik sonuçları olmuştur. Osmanlı nüfusunun ekonomik açıdan en üretken kesimini oluşturan Ermeni ve Rumlar'ın Türkiye'den ayrılmaları, önemli oranda girişimcilik bilgi ve becerisinin Türkiye'den gitmesi anlamına geliyordu. Azınlıkların Anadolu'yu terk etmiş olması, yerli üretici ile yabancı ithalatçı arasındaki iletişim kanallarının kopmasına ve özellikle dış ticaret faaliyetlerinde ciddi bir daralmaya neden olmuştur. Türkiye'den Yunanistan'a göç eden Rumlar, ağırlıklı olarak ticaret ve sanayi ile uğraşan kimselerdi. Yunan ekonomisinin Lozan sonrasında yaşadığı büyüme ve zenginleşme sürecinde Anadolu Rumlarının payının büyük olduğu gözlenmiştir. Birleşmiş Milletler tarafından 1926 yılında yapılan bir araştırmaya göre, "Atina Ticaret Odası'nın 7000 üyesinden 1000'i mübadele ile gelenlerden; 1961 yılında ise Yunanlı sanayicilerin % 20'si Anadolu ve Trakya doğumlu göçmenlerden oluşmaktaydı (Aktar, 2000: 25).

Tablo:7
1912-1927 Yılları Arasında Türkiye’de Nüfus

	1912	1927	Azalma Oranı
İstanbul	1.125	691	39
I. Bölge (batı) 15 Kent (İzmir, Edirne Bursa, Manisa, Aydın, Turgutlu, İzmit, Adapazarı, Ayvalık, Nazilli, Alaşehir, Tekirdağ, Bergama, Kırkağaç, Balıkesir)	763	431	44
II. Bölge (orta) 19 Kent (Kayseri, Konya, Eskişehir, Adana, Afyon, Ankara, Tokat, Amasya, Antalya, Zile, Isparta, Tarsus, Samsun, Nevşehir, Burdur, Kütahya, Merzifon, Kastamonu, Mersin)	574	514	10
III. Bölge (doğu) 17 Kent (Sivas, Urfa, Trabzon, Antep, Erzurum, Bitlis, Diyarbakır, Malatya, Van, Mardin, Muş, Erzincan, Maraş, Harput, Arapkir, Şebinkarahisar, Kilis)	574	330	43
52 Kent Toplamı	3.036	1.967	35

Kaynak: Tezel, 1994:100.

1923 yıllarında zorunlu göç hareketleri sonucunda Türkiye’yi terk eden Rumların önemli bir ekonomik boşluk oluşturdukları ve Türkiye’ye getirilen mübadele göçmenlerinin bu boşluğu dolduracakları düşüncesi ağırlık kazanmıştı. Öyle ki, bu konuyla ilgili olarak Mübadele, İmar ve İskan Vekilleri’nden Mahmut Celal Bey (Bayar): “Mübadele sorununda Türkiye’ye gelen servet sahibi göçmenlerin önemli bir çoğunluğunun üretici, girişimci birer faaliyet unsuru (anasır-ı faal) olduklarından memleketin birkaç yıl sonra iktisaden çok gelişeceğinin şüphesiz” olduğunu ileri sürmüştür (Arı, 1993:172). Nüfus mübadelesi ile 400.000, 1923-1999 yılları arasında Bulgaristan’dan 850.000, Yugoslavya’dan 300.000, Romanya’dan ise 140.000 kişi göç etmiştir. Böylece Cumhuriyet dönemindeki kayıtlara geçen ve tahmini olarak ilave edilen rakamlara göre, Rumeli’den gelen göçmen sayısı 1.800.000 civarındadır. Özellikle bu ülkelerden bunların % 90’lık bir bölümü tarımsal üretimle özellikle tütüncülükle uğraşıyorlardı. Dolayısıyla göçmenlerin gelmesiyle birlikte Türkiye’den göç eden Rum çiftçilerin yerlerini almışlar ve tarımsal ürünlerde önemli gerileme olmamıştır (Ağanoğlu, 2001: 343).

B) Göçlerin Mali Yapı Üzerindeki Etkileri

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında, ayrılan azınlıkların vergi kayıplarını ölçmek için istatistikler yetersizdir. Bunun ön önemli nedeni, Osmanlı Devleti’nin bütçe gelirlerinin % 90’ının tarım ürünleri üzerinden

sağlanmış olması, sermaye ve ticaretin önemli bir şekilde vergilendirilememesidir. Gayrimüslimlerin ticaret ve sanayii faaliyetlerinde ağırlıklı olarak bulunmaları, ne kadar vergi kaybına yol açtıklarının ölçülmesini engellemektedir. Diğer yandan Osmanlı azınlıklarının koruma sisteminde yer almaları, vergi gelirleri içerisinde ödedikleri vergi paylarının çok düşük kalmasına yol açmıştır. Ancak gayrimüslimlerin aniden ülkeyi terk etmesiyle ilk zamanlarda iktisadi yapıda boşluklar meydana gelmiştir. Kısa zamanda boşalan yerleri iskan etmek, çiftçiyi üretim araçlarıyla donatmak maliyetli olduğu kadar uzun vadeli bir işti. Bölgede eski üretim düzeyine ulaşmak 10 yıl kadar süren bir çalışmayı gerektirdi ve ancak 1930 yıllardan istenen sonuç elde edilebilmiştir (Eldem, 1994 b: 167-216).

Gayrimüslimlerin ülkeden ayrılmasının kazanç vergilerinde bir azalmaya neden olacağı açıktır. Diğer yandan İzmir İktisat Kongresi'nde oybirliği ile alınan karar uyarınca, devlet gelirlerin yaklaşık % 30'unu oluşturan Aşar Vergisi 1925 yılında kaldırılmıştır. Aşarın kaldırılmasının ve göçler nedeniyle meydana gelen gelir kaybını gidermek için vergi sisteminin tümünün değiştirilmesi zorunlu hale gelmiştir. Aynı yıl arazi vergisi değiştirilerek öşüre tabi olan arazinin vergisi sekiz kat artırılmıştır (Görgün, 1970: 69). 1926 yılında Temettü Vergisi kaldırılmış ve yerine "Kazanç Vergisi", "Umumi İstihlâk Vergisi" ve bu kanuna ek olarak "Eğlence ve Hususi İstihlâk Vergisi", "Veraset ve İntikal Vergisi" yürürlüğe konulmuştur. 1929 Gümrük Tarifesi ve İthalat Umumi Tarifesi Kanunu yürürlüğe girmiş ve devlet bütçesi bol hasılatlı gümrük vergisine kavuşmuştur (Türk, 1993: 31). Cumhuriyetin ilk yıllarında harcamalar üzerinden alınan vergilerle, servet vergileri ağırlık taşımaktaydı. 1923 yılında gelir üzerinden alınan vergilerin payı % 36.7, servet üzerinden alınan vergilerin payı % 11.3, harcama vergilerinin ise % 52'dir. Bu bileşim, 1925 yılında Aşar Vergisi'nin kaldırılmasından sonra değişmiş ve gelir vergilerinin payı % 8.1'e kadar düşmüştür. Aynı yıllarda servet vergilerinin payı % 20'ye kadar yükselmiştir. 1926-1930 döneminde bütçe vergi gelirler içerisinde gelir üzerinden alınan vergilerin payı % 8'lere kadar azalmış, 1931 yılından itibaren yürürlüğe konulan vergi düzenlemeleriyle bu oran 1932 yılında % 22 düzeyine yükseltilmiştir.

Rumeli ve Anadolu'dan gayrimüslimlerin göçü sanayi, ticaret ve tarımsal üretim alanlarını etkilemesi doğal olarak bu alanlardan toplanan vergileri de etkilemiştir. Cumhuriyetimizin özellikle kuruluş yıllarında vergi gelirlerinin önemli bir bölümünü dolaylı vergiler ve servet vergilerinde sağlanmaya çalışılmıştır. Gelir üzerinden alınan vergilerin toplam vergi gelirleri üzerinde artışı ancak 1930 yıllardan sonra artmış özellikle 1946 Vergi Reformu'ndan sonra çağdaş vergi sistemlerinde olması gereken orana yükselmiştir.

1940 yılında genel seferberlik ilan edilmesiyle birlikte kamu harcamaları büyük ölçüde arttığından vergi oranları yükseltilmiş ve yeni vergiler yürürlüğe konulmuştur. Yeni düzenlenen vergiler:”1942 tarihinde servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve olağanüstü kazançları üzerinden alınmak üzere konulan Varlık Vergisi ve 1943 tarihinde yürürlüğe konulan Toprak Mahsulleri Vergisi”dir. Bu vergiler İkinci Dünya Savaşı’nın oluşturduğu olağanüstü koşullar yüzünden özellikle savaş hazırlığındaki orduyu beslemek için geçici olarak salınmıştır.

Özellikle gayrimüslimlerin ülke dışına kitleler halinde göç etme nedenlerinden birisi de İkinci Dünya Savaşı’nın mali yapıda meydana getirdiği finansal açıkları giderebilmek için yürürlüğe konulan “Varlık Vergisi” olmuştur. Varlık Vergisi¹¹, savaş dönemi enflasyonundan yararlanarak vergilendirilmemiş büyük kazançlar elde edenlerin sermaye artışlarının önemli bir bölümünün devlete aktarılması gerekçesiyle bir kez uygulanmıştır. Uygulanış biçimi, yerli gayrimüslim tacirlerin Türk ekonomisindeki güçlerini kırmak şeklinde olmuştur (Tezel, 1994: 255). Yurtdışına göç miktarına bakıldığında özellikle Varlık Vergisi uygulaması sonrasında bir artış dikkat çekicidir.

Tablo: 8’de de görüldüğü gibi 1945 ile 1950 yılları arasında % 50’lik bir sıçrama gösteren göç miktarı, 1950 ile 1955 arası dönemde yaklaşık dört kat artmıştır. 1948’de İsrail Devleti’nin kurulması Yahudilerin göçlerini hızlandırmış ve Türkiye Yahudilerinden yaklaşık 35 bini bu ülkeye göç etmiştir (Akar, 2000: 135-205).

Tablo: 8
1935-1960 Yılları Arasında Türkiye’den Dış Göç (Bin Kişi)

Dönem	Erkek	Kadın	Toplam
1935-40	67.3	76.5	134.8
1940-45	12.6	12.4	35.0
1945-55	18.6	18.4	37.0
1950-55	17.8	75.2	153.0
1955-60	73.5	70.5	144.0

Kaynak: Akar, 2000:203.

SONUÇLAR

1880’li yıllardan sonra Kafkaslar, Kırım, Balkanlar ve Ege Adaları’ndan Osmanlı topraklarına yapılan göçlerin ekonomik gelişmede olumlu etkisi olmuş, devletin vergi gelirlerinde önemli artışlara yol açmıştır. Bu dönemlerde göçlerle birlikte

ülke dışından gelen fonlar, yatırımların artışında, dış ödemeler dengesinde önemli bir kalemi oluşturmuştur. Diğer yandan göçlerle birlikte önemli bir beşeri sermaye girişinin etkisi de söz konusudur.

I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sonrasındaki yoğun göç hareketleri sonucunda Türkiye'yi terk eden Rumlar önemli bir ekonomik boşluk yaratmış ancak Türkiye'ye getirilen mübadele göçmenlerinin bu boşluğu dolduracakları düşüncesi ağırlık kazanmıştır. Rumların aniden ülkeyi terk etmesiyle oluşan boşluğu doldurmak ilk zamanlarda maliyetli olduğu kadar uzun dönemli politika uygulamaları gerektirmekteydi. Bölgeye eski üretim düzeyini kazandırmak 10 yıl kadar süren bir çalışmayı gerektirmiş ve ancak 1930 yıllarda hedeflenen sonuçlara ulaşılabilmektedir. Önemli bir şekilde insan gücü, girişimci ve sermayenin ülkeden çıkışının mali yapıda önemli etkileri söz konusu olmuştur. Bu kayıplar, iyimser bir tahminle bütçe vergi gelirlerinin % 20'sidir.

Göç insanlığın yaşadığı çok eski bir olay olmasına karşılık, küreselleşmeyle birlikte adeta dünyanın küçük bir köy durumuna geldiğini hissettiren en önemli olayların başında yer almaktadır.

SONNOTLAR

- ¹ Özellikle federal devletlerde vatandaşlar, tercih ettikleri vergileri ve kamu hizmetlerini sağlayan yerel birimlerde toplanma eğilimi gösterebilmektedirler. Diğer bir ifadeyle bireyler, kendi tercihlerine uygun üretim ve vergileme yapan idarelerin bölgelerine göç edebilmektedirler (Ayaklarıyla Oylama-Tiebout Etkisi) (Bknz. Sakıncı, 1998:64; Nadaroğlu, 1994:40).
- ² ABD'de genelde araştırmacılar ve politika üreticiler yaşlı nüfusun çeşitli vergileri ödememek için başka bir eyalete göç edebilecekleri savı üzerinde yoğun olarak durmaktadırlar (Bknz. Conway ve Rork, 2003). Vergi yükünün yüksekliği ve mali sömürü nedeniyle 16. yüzyılda Anadolu'da büyük göç (büyük kaçgun-1610) yaşanmıştır. Örneğin, 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde vergi mükellefleri «raiyyet» ve «şehirli» olmak üzere iki sınıfa ayrılmıştır. Çiftçi (Raiyyet) sınıfının tarımsal ürünlerden elde ettikleri gelirler üzerinden ödedikleri vergiler, toplam gelirlerinin % 12,5'den % 50'sine kadar yükselebiliyordu. Buna karşılık «şehirli» ödeyicilerde bu oran % 10'dan başlamakta olup, vergi ödememe durumu da söz konusu olabilmekteydi. Ayrıca bu mükelleflerin kiralık ev, dükkân, han hamam gibi akarlar üzerinden ödedikleri vergi çok azdı (Akdağ, 1999:201). 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyılın başlarına köylülerin, gerek tarım gelirlerinin düşmesi gerekse % 100-300 oranlarında artırımlı vergileri ödeyemeyecek kadar yoksullaşmaları göç etmelerinde önemli bir etken olmuştur (Sevinç, 1991: 361). Bu göçlerin Anadolu'daki olumsuz etkileri ancak 19. yüzyılda yeni gelen göçmenlerle giderilebilmiştir.
- ³ 67 ilin 1980-1990 dönemi net göç oranları ile kişi başına düşen gelir rakamları arasındaki ilişkilerin istatistiksel olarak incelendiği bir çalışmada, yöresel bazdaki gelir dengesizliğinin iç göç üzerinde önemli rol oynadığı ve bunun da net göç veren illerin düşük gelir düzeyinden ziyade net göç alan illerin yüksek gelir düzeylerinden kaynaklandığı ortaya konulmuştur. Çalışmanın bir diğer bulgusu, net göç veren illerin kişi başına düşen ortalama gelir düzeyinin Türkiye ortalamasına yakınsaması durumunda bu illerin net göç oranının % 25 oranında bir azalma gösterdiğidir. Dolayısıyla net göç veren illerden diğer illere göç eden her 100 kişinin yaklaşık 25'i mekanlarını ekonomik nedenlerle değiştirmektedir (Yamak, Yamak, 2004).

- 4 Türkiye beyin göçü en fazla olan 34 ülke içinde 24. sırada yer almakta olup, iyi eğitim gören yüz kişiden 59'unu elinden kaybetmektedir (Çetintaş-Barışık, 2004). Beyin göçünün fazla verildiği ülkeler: Hindistan, Pakistan, Birleşik Devletler Topluluğu, Çin, Filipinler, Cezayir, Fas, Tunus, İran, Mısır, Nijerya, Türk Cumhuriyetleri'dir. Önemli ölçüde beyin göçü alan ülkelerarasında bile beyin göçü söz konusudur. Örneğin Kanada ve İngiltere'den ABD'ye beyin göçü yaşanmaktadır. Kanadalılar daha iyi iş olanakları, yüksek ücret ve daha düşük vergi nedeniyle ABD'de çalışmayı tercih etmektedirler. Nitelikli insan göçü alan ülkeler hiçbir bedel ve transfer ücreti ödmeden hizmet almaya başlamaktadırlar. Bu durum, gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelerin yaptığı karşılıksız bir kamusal bağış/hibe sayılabilir (Kaya, 2004).
- 5 Celali Ayaklanmaları nedeniyle ortaya çıkan göç hareketleri, Anadolu'nun kırsal alanlarının yerleşim haritasında önemli değişikliklere yol açmıştır. 16. yüzyıl sonlarında, 17. yüzyılın başlarında terk edilen verimli toprakların pek çoğu işlenememekteydi. Bu gelişmelerin de etkisiyle Anadolu nüfusu 17. yüzyılda önemli bir gerileme göstermiştir. 19. yüzyılda Anadolu'nun nüfusu artmaya başladıktan sonra yeniden tarıma açılabilmiştir (Pamuk, 1999:194).
- 6 Celali Ayaklanmaları nedeniyle ortaya çıkan göç hareketleri, Anadolu'nun kırsal alanlarının yerleşim haritasında önemli değişikliklere yol açmıştır. 16. yüzyıl sonlarında, 17. yüzyılın başlarında terk edilen verimli toprakların pek çoğu işlenememekteydi. Bu gelişmelerin de etkisiyle Anadolu nüfusu 17. yüzyılda önemli bir gerileme göstermiştir. 19. yüzyılda Anadolu'nun nüfusu artmaya başladıktan sonra yeniden tarıma açılabilmiştir (Pamuk, 1999:194).
- 7 Türkiye kişi başına tarım arazisi 3.6 dönüm iken, Almanya'da 35, Rusya'da 23 dönüm, Macaristan'da 34, İngiltere'de 84, Kuzey Amerika'da 160, İrlanda'da ise 65 dekar düşüyordu (Parvus, 1977:142-144).
- 8 Diğer yandan göçmenler tarafından getirilen fonlar yatırımlar için gerekli sermaye sağlarken, ödemeler dengesinde de oldukça önemli bir kalemi oluşturmuştur. 19. yüzyılda göçmenlerin ABD'ye getirdikleri kişi başına 75 (16 İngiliz Sterlini) dolar fon getirdikleri tahmin edilmektedir. 1840-60 döneminde bu miktar, Alman göçmenleri kişi başına 20 sterlin, İrlanda göçmenleri için 5 sterlin ve İngiliz göçmenleri de dahil olmak üzere diğer göçmenler için 16 sterlin civarındadır. Aynı şekilde 1890'lara ilişkin olarak Fransa, Galler, İngiltere ve Almanya gibi "eski" ülkelerden göç edenler ile İtalya, Polonya ve Macaristan gibi "yeni" ülkelerden göç edenlerin getirdikleri kişi başına fon miktarı yaklaşık 9 sterlin, ikinci grup için ise yaklaşık 5 sterlin olarak tahmin edilmektedir. Osmanlı ekonomisine 1861-64'lı yıllarda Çerkes göçmenlerin 3 sterlin, 1856-60'lı yıllarda Kırım ve 1865-66'lı yıllarda Çerkes göçmenlerin 5 sterlin, 1880-89 yıllarında Balkanlardan göç edenlerin kişi başına 10 sterlinlik bir fon girişi sağladıkları tahmin edilmektedir (Pamuk, 1984:191).
- 9 Osmanlı Devleti'nde mülkiyet hakkı devlete ve tasarruf hakkı çiftçide olmak üzere bir arazi ve mülkiyet rejimi söz konusuydu.
- 10 Meclis-i Tanzimat tarafından müslüman erkek nüfus 6 milyon, gayrimüslim erkek nüfus ise 3 milyon kabul ederek her iki tarafın nüfusundan 1/180 oranında asker alınması kararlaştırılmıştı. Bu hesaplama göre, gayrimüslim halktan her yıl 16.666 kişinin fiilen askere alınması veya bunun bedeli olan bir asker için 5.000 kuruş olmak üzere 83.330.000 kuruşun tahsil edileceği hesaplanmıştır (180 nüfus için 1 asker). Bu bedel sayesinde askere gitmeyen gayrimüslimler zenginleşirken, ziraat ve ticaretten uzak kalan müslüman halk giderek yoksullaşmıştır (Gülsoy, 2000:120-180).
- 11 Hıristiyan azınlık mensupları yabancı statüsüne geçip kapitülasyonlardan yararlanabilmekteydiler. Yabancı statüsüne geçebilmek için ilgili ülkelerin koruması altına girilmesi yeterliydi. Koruma sisteme göre ilgili devletlerin büyükelçilerine Osmanlı yönetimince her yeni büyük elçiyile yenilenen kimi beratlar veriliyordu. Bu beratlar, yalnız büyükelçilerin hizmetindeki kişilerin korunması için verildiği halde, kimi büyükelçiler ayrıcalık haklarını kötüye kullanarak bu beratlarını Rum, Ermeni veya Museviler'den oluşan varlıklı reayaya satmışlardır. Osmanlı başkentinin Galata ve Beyoğlu semtleri, "Beratlı" olarak bilinen imtiyazlı kişilerle doluyordu. Korunan bu kişiler, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasal, ekonomik ve dinsel nedenlerden dolayı büyük devletlerce himaye alınan Hıristiyan ve Museviler'den oluşuyordu. 1853-6 Kırım Savaşı'nın sonuna doğru koruma sistemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun her iline yayılmıştır. Tüm ticaret merkezlerindeki binlerce yerel Hıristiyan, Avrupa devletlerinin himayesine girmişlerdir.

Osmanlı başkentindeki Amerika orta-elçiliğinin tahminine göre, 1886 yılında İstanbul'da 50.000'e yaklaşık Osmanlı uyruğu yabancı devletlerin koruyuculuğu altında bulunuyordu. Koruyuculuk sisteminin çöküşü I. Dünya Savaşı'na kadar sürmüştü, 24 Temmuz 1923'de imzalanan Lozan Antlaşması ile sona ermiştir (Sonyel, 1991:368).

- ¹² Varlık Vergisi'nin işleyişi (Koçak, 1986:351; Ökte, 1947:56): "Vergiyi belirlemede komisyonlar serbesttir. Vergi 15 gün içinde tarh edilecektir. Unutulanlara 2 ay içinde tarhiyat yapılacaktır. Vergi mahallin en büyük mülkiye amir, en büyük mal memuru, ticaret ve belediyelerden seçilecek üyelerden oluşan komisyonlar aracılığıyla takdir yoluyla belirlenecektir. Tebliğ, ilan yoluyla yapılacaktır. Vergiye itiraz edilemez. Tahsil müddeti 15 gündür. Bu devrede borcunu ödemeyenler çalışma mükellefiyetine tabi tutulurlar". 114.368 yükümlüden toplam 465.384.820 TL Varlık Vergisi tarh edilmiş olup, 1944 yılının şubat ayına kadar 314.920.940 TL vergi tahsil edilmiştir. Bu verginin 289.656.246'sı gayrimüslimler (% 87), 25.600.409'sı Müslümanlar'dan (% 7), 34.226.764 tahakkuk ettirilebilmiştir.

KAYNAKÇA

- AĞANOĞLU, H. Yıldırım. (2001), *Göç: Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makûs Talihi*, Kum Saati Yayınları, İstanbul.
- AKAR, Rıdvan. (2000), *Aşkale Yolcuları; Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, Belge Yayınları, İstanbul.
- AKDAĞ, Mustafa. (1999), *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celâli İsyanları*, Barış Yayınları, Ankara.
- AKTAR, Ayhan. (2000), *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ARI, Kemal. (1993), *Büyük Mübadele: Türkiye'de Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Türk Vakfı Yayınları, İstanbul.
- ATO. (2004), "İşporta Raporu", <http://www.atonet.org.tr/turkce/index9.html>, (6.08.2004).
- BARKAN, Ö. Lütfi. (1953), *Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi*, Yalçın Matbaası, İstanbul.
- BUCOVETSKY, S. (2003), "Efficient Migration and Income Tax Competition", *Journal of Public Economic Theory*, 5 (2).
- CONWAY, K. Smith-RORK, J. C. (2003), "State 'Death' Taxes and Elderly Migration-The Chicken or the Egg?", *UNH Economics Seminar*, November 2003, http://pubpages.unh.edu/~ksconway/eggpaper_Nov03.pdf, (5.07.2004).
- ÇELİK, Gülfetin. (1996), "Osmanlı Türkiyesi'ne XIX yüzyıl Sonlarında Yapılan Göçlerin Sosyo-Ekonomik Bakımdan Etkileri", *Tarih Boyunca Kafkaslardan Türk Dünyası Seminerleri*, 14. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÇETİNTAŞ, Hakan- Salih, BARIŞIK. (2004), "Küreselleşme ve Beyin Göçü", http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=229, (5.4.2004).
- DPT. (2001), *Nüfus, Demografi Yapı Göç Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT Yayın No:2556 ÖİK:572, Ankara.

DÜNDAR, Fuat. (2002), *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*, İletişim Yayınları No:730, İstanbul.

EFENDİ, Parvus. (1977), *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, (Der.) Muammer Sencer, May Yayınları, İstanbul.

ELDEM, Vedat. (1994a), *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ELDEM, Vedat, (1994b), *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

EREN, A Cevat. (1966), *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, İstanbul.

GÖRGÜN, Sevim. (1970), "Atatürk Dönemi Maliye Politikası", *Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi Seminerleri*, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.

HALLAÇOĞLU, Yusuf. (1997). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

HANCI, İ.Hamit. (2004), "İç Göçler ve Çarpık Kentleşme", <http://www.Kriminoloji.Com/Carpik%20kentlesme.Htm>, (28.4.2004).

KALEAĞASI, Bahadır. (2004), "İnsan Sermayesi ve Ekonomi", http://www.abhaber.com/bahadir/baha_yorum90.htm, (16.4.2004).

KARPAT, Kemal H. (2002), *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, (Çev: Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan), İmge Kitapevi, İstanbul.

KARPAT, Kemal K. (2003), *Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri*, (Çev.: Bahar Tırnakçı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları No:133, İstanbul.

KAYA, Muammer. (2004), "Beyin Göçü/Erozyon", <http://www.netyorum.com/sayi/139/20030710-10.htm>, (20.04.2004).

KEYDER, Çağlar. (1982), *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Yurt Yayınları, İstanbul.

KOÇAK, Cemil. (1986), *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İletişim Yayınları, Ankara.

KUNERALP, Sinan. (1990), "Orta Anadolu'da Kıtık", *Tarih Toplum Dergisi*, Nisan 1990, Cilt:13, Sayı:76.

KÜÇÜKCAN, Talip. (2002), "Avrupa'da Kültürel Çoğulculuk, Göçmenler ve Türk Toplumunu", *III. Uluslararası Mevlâna Kongresi Bildiriler (5-6 Mayıs 2003)*, Selçuk Üniversitesi Yayını, Konya.

MALİYE BAKANLIĞI. (1997), *Vergi Gelirleri İstatistikleri Yıllığı 1996*, Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü, Ankara.

MCCARTHY, Justin. (1998), *Müslümanlar ve Azınlıklar*, (Çev: Bilge Umar), İnkılap Yayınları, İstanbul.

MCCARTHY, Justin (1998). *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi 1821-1922*, (Çev. Bilge Umar), İnkılap Yayınları, İstanbul.

MICHAEL S. M and HATZİ PANAYOTOU, Panos. (2004), "Welfare Effects of Migration in Societies With Indirect Taxes, Income Transfer and Public Good Provision", <http://www.econ.ucy.ac.cy/papers/9905.pdf>, (4.08.2004).

MICHEAL, S. Micheal. (2003), "International Migration, Income, Taxes and Transfers: A Welfare Analysis", *Journal of Development Economics*, 72.

NADAROĞLU, Halil. (1994), *Mahalli İdareler*, Beta Yayın Dağıtım, İstanbul.

ÖKTE, Faik. (1947), *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul.

ÖNAL, Cumali. (2004), "Almanya Göç Ülkesi Oluyor", http://www.europavision.net/2002_07/Analiz/cumali_onal.htm, (5.08.2004).

PAMUK, Şevket. (1984), *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*, Yurt Vakfı Yayınları, İstanbul.

PANZAC, Daniel. (1997), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba: 1700-1850*, (Çev: Serap Yılmaz), Tarih Vakfı Yurt Yayınları No:51, İstanbul.

QUATAERT Donald. (2002), *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, (Çev. Ayşe BERTAY), İletişim Yayınları, İstanbul.

RAZAN, Assaf, SADKA Efraim and SWAGEL, Phillip. (2002), "Tax Burden and Migration: a Political Economy Theory And Evidence", *Journal Of Public Economics*, 85.

SAKINÇ, Süreyya. (1998), *Kamusal Mali Yerinden Yönetim ve Yerel Kamusal Malların Sunumunda Etkinlik*, Emek Matbaacılık, Manisa.

SANDMO, Agnor and WILDASIN, David. (1999), "Taxation, Migration, And Pollution", *International Tax and Public Finance*, 6.

SEVİNÇ, Necdet. (1991), *Osmanlı'nın Yükselişi ve Çöküşü*, Burak Yayınevi, İstanbul.

SHAW Stanford J ve E. SHAW Kural. (2000), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Üçüncü Baskı, E Yayınları, İstanbul.

TEZEL, Yahya S. (1994), *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

TÜRK, İsmail. (1993), "Cumhuriyet Dönemi Maliye Politikalarında Aşamalar", *Yeni Forum Dergisi*, Şubat-1993.

YAMAK, Rahmi ve Yamak, Nebiye. (2004), "Türkiye'de Gelir Dağılımı ve İç Göç", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 1 Sayı: 1.